

Sve u svemu, knjiga "Poslije potopa" dobra je i važna knjiga. Za sociologe ona je važna zbog toga što pokazuje kako se sociološka teorija može plodno upotrijebiti za analizu društva u kojem se živi. Suhoparni karakter takozvane akademske sociologije u Županovljevoj knjizi doživljava preobrazbu u uzbuđljiv prikaz i objašnjenje društvene zbilje. Sociološka je teorija "proživljena" i "pounutrena", a da pri tome ništa ne gubi od svoje znanstvene strogosti. Ta, da tako kažemo, "mertonska" značajka Županovljevog pristupa - a to znači kombinacija teorije i empirije i orijentacija na teorije srednjeg dometa - može služiti kao uzor svakom sociološkom poduhvatu.

Knjiga je dobra i važna u još jednom pogledu: za obrazovanu publiku ona znači organizaciju iskustva i percepcije društvenih zbivanja. Mnoge "nove" stvari i nisu tako nove kao što se čine, pa Županov s pravom naglašava tradiciju (od "herojskog kodeksa" na dalje) kao izvoriste mnogih suvremenih pojava. Neke druge stvari nisu ono što izgledaju. Uvriježeni kolektivni stavovi pospješuju ili ometaju procese modernizacije, industrijalizacije i slično. Sve nam to Županov plastično oslikava u ovoj knjizi.

"Poslije potopa" dvosmislen je naslov. Županov je poznat kao "krizolog", katastrofičar i pesimističan prognozer. Za sociologiju možda jest, ali za sve ostale možda baš i nije, dobro to što se većina njegovih tmurnih predviđanja pokazala točnima.

Enad Fanuko

Milan Mesić

**LJUDI NA ČEKANJU -
POGLEDI NA POVRATAK:
hrvatske i
bosansko-hercegovačke
izbjeglice i raseljenici,**

Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1996.
122 str.

Knjiga "Ljudi na čekanju - pogledi na povratak, hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice i raseljenici", autora Milana Mesića, nastala je kao rezultat međunarodnog istraživačkog projekta "Izgledi povratka i reintegracije hrvatskih i bosansko-hercegovačkih izbjeglica", koji je autor uz pomoć suradnika provodio tijekom 1993. i 1994. godine. Terensko istraživanje provedeno je u Hrvatskoj, Mađarskoj i Njemačkoj. Autor je iznio jedan dio rezultata tog istraživanja u člancima objavljenim u Društvenim istraživanjima (1994.), Reviji za socijalnu politiku (1994), Reviji za sociologiju (1994.; 1995.) i Migracijskim temama (1995). U knjizi se iznose integralni rezultati provedenog istraživanja. Knjiga se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu iznosi se tipologija izbjeglica i raseljenih osoba, koju je autor empirijski provjerio/utvrdio s pomoću produbljenih intervjua s izbjeglicama i raseljenim osobama. U drugom, većem dijelu knjige, prikazuju se rezultati anketnog istraživanja.

Prvi dio donosi nastavak rasprave o konceptu nedobrovoljnih migracija i izbjeglica u širem značenju, započete u prethodnoj knjizi M. Mesića (1992) "Osjetljivi i ljuti ljudi, hrvatske izbjeglice i prognanici".

Izbjeglištvo se često određuje kao varijabla koja u sebi sadrži indeks opasnosti kombiniran s vjerojatnošću te opasnosti. Tako W. Petersen govori o dva tipa nedobrovoljnih migracija: **prinudene** ("iznudene" je možda bolji prijevod za "impelled", i autor ga koristi u svojoj tipologiji), i **prisilne**, njihova diferencijacija obavlja se na temelju kriterija "mogućnost

odlučivanja o odlasku". Kod prisilnih migracija ta mogućnost ne postoji uopće. Međutim, stvarnost koju Mesić zatječe u istraživanju ne može se svesti na dvije kategorije (prinudene / prisilne migracije) pa autor prilazi konstrukciji i provjeri vlastite tipologije koja uključuje ukupno 6 kategorija odnosno tipova izbjeglica i raseljenih osoba:

1. anticipirajuće izbjeglice / raseljenici; 2. poluizbjeglice / poluraseljenici; 3. iznuđene izbjeglice / raseljenici; 4. ratne izbjeglice / ratne raseljene osobe; 5. prognanici; 6. bivši zatočnici prognanici.

Tipologija je, kako i sam autor kaže, kombinacija psihosocijalnih kriterija, i to predivjegličkog iskustva i postizbjegličke perspektive. Heterogenost populacije navela je autora da se upusti u konstrukciju šest kategorija u koje je svrstao ljude koji su na bilo koji način (zamišljeni ili stvarni) bili prisiljeni zbog ratnih okolnosti ili zbog ratnih djelovanja napustiti svoje domove. Autor naglašava da unutar izbjegličke populacije postoje heterogene skupine ili podskupine, što ima posljedica i na razumijevanje fenomena, i na praktično djelovanje. Prema autoru, valja uzimati u obzir da politička i socijalna dinamika izbjegličke krize proizvodi fluktuacije unutar izbjegličkih skupina i tipova i između njih.

U **drugom dijelu** izneseni su rezultati anketnog ispitivanja.

Anketirano je ukupno 1248 ispitanika; 465 bosansko-hercegovačkih izbjeglica u Hrvatskoj; 463 raseljene osobe (prognanika) u Hrvatskoj; 200 bosansko-hercegovačkih izbjeglica u Mađarskoj; 120 hrvatskih izbjeglica u Njemačkoj. Od tog ukupnog uzorka sastavljena su dva zasebna uzorka; 1. bosansko-hercegovačke izbjeglice u Hrvatskoj, Mađarskoj i Njemačkoj te 2. hrvatske raseljene osobe (hrvatske izbjeglice u Mađarskoj i Njemačkoj čine poduzorak ovog uzorka).

U istraživanju je uzorak prema ponudenoj tipologiji sastavljen ovako: većina ispitanika izbjeglice su pred ratnom opasnošću (42,5 %), zatim slijede prognanici (32,5 %); iznuđene izbjeglice (9,2 %), izbjeglice (8,2 %), zarobljenici koji su nakon puštanja na slobodu otišli u izbjeglištvo ili raseljenišтво (4,3 %) i ispitanici koji su zbog nekog drugog razloga

u izbjeglištvu/raseljeništvu (3,2 %). Zbog, kako autor kaže, nedostatka odgovarajućih podataka u popisima, stalnih promjena u izbjegličkom tijelu i čestih seljenja izbjeglica i raseljenika uzorak nije mogao biti sastavljen metodom slučajnosti, prema autorovim riječima, nalazi u svezi s razlogom izbjeglištva mogu služiti samo kao indikacija tipologije.

Uz razloge koji su doveli ispitanika do statusa izbjeglice, Mesić obrađuje i psihičko stanje ispitanika te se bavi odnosom nekih nezavisnih varijabli i psihičke reakcije prema izbjeglištvu. Važni su podaci da je jedna četvrtina ukupnog izbjegličkog tijela pogođena smrću nekog od članova uže porodice, te da 23 % ispitanika u užoj porodici ima nekoga tko je zadobio teške tjelesne povrede i postao invalid ili je pak ranjen. Mesić nadalje pokazuje kako je rat i neizvjesnost dovela do stradanja obitelji. Manje od polovice ispitanika bilo je s obitelji u trenutku ispitivanja na istom mjestu. Ratna stradanja, cjelokupna izbjeglička agonija te neizvjesnost oko daljnjeg položaja sami po sebi dostatni su da su psihosocijalni problemi veći i teže riješivi nego u ostaloj populaciji. Nadalje se istražuje odnos školske spreme i psihičke reakcije prema izbjegličkoj situaciji, koji pokazuje da izbjegavanje iz doma najteže podnose ljudi sa završenom osnovnom školom ili bez osnovne škole. Oni su kaže Mesić "...više vezani uz svoje ognjište i manje pokretni, pa utoliko teže podnose nasilno odvajanje od kuće" (str. 42).

Prema rezultatima relativno je više potpuno slomljenih među izbjeglicama i raseljenicima iz sela nego grada (26,9 % prema 20,4 %). Oni ispitanici čije su kuće i stanovi bili srušeni izgubili su vjeru da će ikada normalno živjeti, za razliku od onih ispitanika čije su kuće bile "samo opljačkane" ili od onih koji nisu znali u kakvom su stanju njihovi domovi. Važan je i podatak da su ispitanici čija je obitelj bila na okupu bili ipak nešto veći optimisti od ispitanika iz razdvojenih obitelji. Također, ispitanici smješteni u organiziranom smještaju imaju češće osjećaj potpune slomljenosti nego ispitanici u privatnom smještaju.

Vrlo je interesantna lista problema koja najviše pogađa raseljenike/izbjeglice. Na prvom se mjestu nalazi "osjećaj da sam drugi-

ma na teret" (52,8 %), zatim "materijalna oskudica (novac, odjeća, hrana)" (52,6 %) i "uvjeti stanovanja, nedostatak komfora" (42,4 %) "osjećaj beskorisnosti" (42,2 %), "osjećaj da više nikad neću moći normalno živjeti" (35,2 %), "osjećaj izoliranosti i zatvorenosti" (27,0 %). Važniji od materijalne bijede jest "**kompleks ovisnosti**" koji je, kako Mesić kaže, kvintesencija izbjegličkog položaja (stariji ljudi više osjećaju da su drugima na teret, a poglavito taj osjećaj imaju ispitanici bez višeg obrazovanja, zatim ispitanici smješteni u organiziranom smještaju te umirovljenici). Prema varijablama obrazovanja i zanimanja, također je veliki problem osjećaj beskorisnosti i besperspektivnosti, i to najviše za ispitanike bez školske spreme i nižeg zanimanja.

Kao vrlo važan praktični problem za državu Mesić je istražio i **pitanje povratka**. Opća je ocjena tada bila pesimistična, a stav "skoro svi će se vratiti" zastupalo je (16,6 %) ispitanika; "većina će se vratiti (38,7 %); "samo manji dio će se vratiti" (44,7 %). Autor je križao različite varijable s općom ocjenom povratka (dob, obrazovanje, vjera itd.). Raseljene osobe u Hrvatskoj u skoro 50 % slučajeva misle da će se većina vratiti kućama, 31,3 % zastupa mišljenje da će se skoro svi vratiti, a 20,1 % da će se vratiti manji dio ispitanika. Dob je uz školsku spremu, kaže Mesić, pokazala veliki utjecaj na stavove (sa svakim stupnjem školske naobrazbe pada optimizam i raste pesimizam glede povratka izbjeglica). Ista opreznost, kaže Mesić, koja je navela anticipirajući tip izbjeglice da ode prije stvarne opasnosti zadržavat će te izbjeglice i pri povratku u svoja mjesta (bit će skloniji čekanju i provjeravanju sigurnosti). Određeniju situaciju glede povratka kućama prije su imali hrvatski raseljenici negoli bosansko hercegovačke izbjeglice, što autor objašnjava uspjesima hrvatske vojske. Izrazito visok optimizam glede povratka bio je među dalmatinskim raseljenicima.

Kao zasebno poglavlje istaknuto je istraživanje **etničke distancije**, koja je i prema očekivanju najveća bila glede Srba i Crnogoraca. Važno je reći da prosječan ispitanik nije zauzimao stav osвете izražen zahtjevom za

protjerivanjem svih njihovih pripadnika nego je prevladalo, moglo bi se reći, stajalište o odbijanju bilo kakvih veza, što implicira getoizaciju i neprihvatanje susjedstva. Može se reći da je s izbjegličkom krizom narasla ksenofobija kod Hrvata i Muslimana (u tom smislu i muslimansko hrvatski sukob imao je za posljedicu produbljene etničke distancije između Hrvata i Muslimana). Indikativan je bio nalaz da bi produljenje izbjegličke odnosno raseljeničke neizvjesnosti moglo regrutirati sve veći broj onih koji odbacuju temeljna načela pravne države.

U studiji je prezentirana i faktorska analiza stavova o **suživotu i budućnosti Bosne i Hercegovine**, a na razini ukupnog uzorka za sve bosansko hercegovačke izbjeglice. Ekstrahirana su tri faktora. Prvi faktor (zastupnici te skupine nazvani su separatistima) uključuje stav o podjeli BiH ili u tri samostalne nacionalne države ili da se srpski i hrvatski dijelovi priključe matičnim državama a od muslimanskih stvori nova država). Regresijska je analiza pokazala da toj skupini inkliniraju manje obrazovani, podrijetlom sa sela. Većinu zagovornika separatističkog rješenja za BiH na razini ukupnog spojenog uzorka čine etnički Hrvati, a od Muslimana prvi faktor okuplja ljude koji odbacuju mir i čeznu za osvetom. Drugi faktor (okuplja ispitanike koji su mladi, obrazovaniji te gradsko stanovništvo) označen je imenom dezorijentacije za Hrvate te separatističke orijentacije za Muslimane. Treći faktor vezan je uz mirotvorstvo i za Hrvate i za Muslimane. Tu tendenciju pokazuju ljudi pretežito sa sela. Četvrti faktor jest faktor beznadnosti i pesimizma glede budućnosti, čemu su skloniji ljudi sa sela. Za Hrvate to je ujedno faktor orijentacije na međunarodnu zajednicu. Peti faktor nazvan "pesimizam prema izgledu za rješenje izbjegličkog problema" za Muslimane predstavlja orijentaciju na kantonalno rješenje uz posredništvo međunarodne zajednice, a kod hrvatskih ispitanika riječ je o pesimizmu prema izbjegličkom problemu.

Zadnje poglavlje govori o **problemu suživota i položaja srpske zajednice u Hrvatskoj**. Autor je proveo i faktorsku analizu, pri čemu su ekstrahirana tri faktora: prvi faktor uključivao je stavove tolerantnog gledanja na

pitanja položaja srpske zajednice u Hrvatskoj; drugi faktor jest negacija posebnih etničkih prava srpske zajednice u Hrvatskoj (politička autonomija, lokalna samouprava, položaj kakav za njih traži Europa), a treći faktor podrazumijevao je stavove separacije, zamjene i protjerivanja Srba u Hrvatskoj.

Brojne profesije bave se slojevitom problematikom posljedica nedobrovoljnih migracija prouzročenih ratom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a ova studija, uz sociopsihološki presjek prezentnog stanja, daje i "pogled na povratak" izbjeglica i raseljenih osoba. Istraživanje je provedeno na opsežnom uzorku, u Hrvatskoj te Mađarskoj i Njemačkoj. Doimlje se da materijal dobiven provedenim istraživanjem nije potpuno iscrpljen izvješćem u ovoj knjizi, nego da se može iskoristiti za daljnje, teorijski i metodološki produbljeno analiziranje izbjegličkog fenomena. Ova studija ne samo da daje uvid u vitalne probleme izbjeglica i raseljenih osoba u jednoj ljudski skoro nepodnošljivoj situaciji, nego je i izvrstan putokaz državnoj administraciji glede rješavanja problema raseljenika/izbjeglica u njihovom svakodnevnom životu, te pregled njihovih očekivanja i nada vezanih uz započeti povratak kućama. Egzaktni pokazatelji (kao i u prethodnoj Mesićevoj studiji) o stradanju tako velikog broja ljudi u ratnoj situaciji, još su vrjedniji jer su dobiveni pri velikoj fluktuaciji prognaničkog i izbjegličkog korpusa. Utoliko ova knjiga iznosi vrijedne rezultate i daje važan poticaj hrvatskoj sociologiji.

Mirjana Adamović Topolčić
Davor Topolčić

Nikola Skledar

"ČOVJEKOV OPSTANAK" Uvod u antropologiju,

"Filozofska istraživanja", Zagreb, 1996.

Nikola Skledar, naš afirmirani znanstvenik na području sociokulturne antropologije i sociologije religije, u djelu "Čovjekov opstanak" - "Uvod u antropologiju" dodao je u "Uvodu" još "Uvod u antropologiju I."

Gotovo pionirski posao u sociokulturnoj antropologiji, jer je u nas to područje nepokriveno, iziskuje, svakako, dodatno i opsežno istraživanje za "Uvod u antropologiju II."

Stoga ćemo ovaj prikaz usmjeriti na zadaću koju je autor zadao sam sebi ovim radom, na to kako ju je obavio i napokon na nužna očekivanja razrade sociokulturne antropologije u "Uvodu u antropologiju II."

U "Uvodu" autor kaže: "Ovim radom nastojali smo prije svega teorijskometodologijski utemeljiti sociokulturnu antropologiju kao eminentno humanističku znanost, u njezinoj komplementarnosti sa srodnim znanostima i u bitnoj "pupčanoj" svezi s filozofijskom antropologijom (ne odbacujući niti biologijsku, budući da je čovjek ne samo kulturno, duhovno biće već i tjelesno, biološko biće) te tako odrediti i utvrditi njezin temeljni značaj i nezaobilaznu ulogu u obitelji duhovnih, društvenohumanističkih znanosti" (str. 12).

Na tom je putu autor "Uvod u antropologiju" podijelio na poglavlja: 1. "ANTROPOLOGIJA KAO ZNANOST I FILOZOFIJA" ("Povijesni presjek samorazumijevanja čovjeka", "Pregled antropologijskih teorija", "O pristupima kulturi", "Teorijskometodologijski problemi i zadaća sociokulturne antropologije."); 2. "ANTROPOLOGIJSKE VARIJACIJE" ("Čovjek i njegov prirodni okoliš", "Feminizam i humanizam", "Tolerancija kao nužni uvjet ljudskog zajedništva i dostojanstva" i 3. "DODATAK" ("Društvenohumanističke znanosti i sociokulturne promjene", "O političkoj kulturi").